

Ο ΑΡΛΕΚΙΝΟΣ ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ *

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

I

Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἡ κωμωδία παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς προήλθεν οὐχὶ τόσων ἐκ τῶν ᾠδῶν κατὰ τῆς κώμας, ὡς τὸ ὄνομα φέρει, οὔτε ἐκ τῶν ἀνὰ τῆς τριόδου νυκτερινῶν ἐλδρομῶν καὶ φωνῶν τοῦ Σουσαρίωνος, ὅσον ἐξ αὐτῶν τῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν. Ἰσχύοντι τὰ Διονύσια ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἡ βρεφικὴ ἡλικία τῆς τραγωδίας ἀλλὰ καὶ τῆς κωμωδίας συγχρόνως, ὅπως ἐν Ῥώμῃ εἰς τὰ Κρόνια οφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ θεάτρου, ὅπως εἰς τὰ μυστήρια τοῦ μέσου αἰῶνος τὸ νεώτερον δράμα, ὅπως εἰς τὸν Ἀρλεκίνον τὰς πρώτας ἐμπνεύσεις τοῦ Μολιέρου.

Ἐκ τῶν σοβαροτέρων παραστάσεων τῆς Διονυσιακῆς πομπῆς, ὅπου ὁ χορὸς ἔψαλλε τὰς ἐκστρατείας τοῦ θεοῦ ἐκείνου, ἐκ τῶν ὕμνων τῶν εἰς τιμὴν τοῦ ἐν τῷ διθυράμβῳ ἄντρῳ τῆς Ἀραδικῆς Νύσσης ἀνατραφέντος υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Σεμέλης, ἐγεννήθη ἡ ἐλληνικὴ τραγωδία, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Θεσπὶς κατὰ τὰ 537 π. Χ. καينوτομήσας εἰσήγαγε τὸν πρῶτον ὑποκριτὴν, ὅστις διέκοπτε τὰ χορικά ἄσματα, ἵνα διηγηθῇ τὰς πλάνας καὶ τὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ Διονύσου. Βραδύτερον συνεπλήρωσε τὸ ἔργον ὁ Αἰσχύλος εἰσαγαγὼν τὸν δεύτερον ὑποκριτὴν καὶ ἐσυστηματοποίησε τὰ δράμα. Ἡ κωμωδία ἀφ' ἑτέρου ἐγεννήθη ἐκ τῶν ἐξαρχόντων τὰ φιλικά κωμαστῶν, ἐγεννήθη ἀπὸ τῶν ἐξ ἀμάξης σκωμμάτων, ἀπὸ τῶν γεφυρισμῶν τῶν ἐπαυνομένων ἀπὸ τῆς πομπῆς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἀπὸ τῶν πλήριων Ἀττικοῦ ἄλκτος ἀστεισμῶν τῶν ἀκολουθούντων τὴν πομπήν, ἀπὸ τοῦς αὐτοσχεδίους ἰάμβους τῶν φαλλοφόρων. Ἦλθον ἔπειτα οἱ γεωργοὶ τῶν πέριξ τῶν Ἀθηνῶν κωμῶν, οἵτινες κατ' ἀπομίμησιν ἐκείνων πεοιήρχοντο νύκτωρ τὴν πόλιν σατυρίζοντες τοὺς βλάπτοντας αὐτοὺς καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἐκ Τριποδίσκου τῶν Μεγάρων Σουσαρίων, ἡ πρώτη αὕτη ἐμφάνις τῆς σατυρικῆς ἐφημερίδος, ἀλλὰ διὰ ζωῆς φωνῆς καὶ εἰσήγαγον ἐν Ἀθήναις τὴν Μεγαρικὴν κωμωδίαν.

Ἡ τραγωδία, νήπιον ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεσπίδος ἐφθασεν εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, διὰ τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου, εἰς τὸ ἀπόγειον σημεῖον τῆς δόξης τῆς. Ἀπὸ τοῦ τελευταίου ὁμῶς τούτου καὶ ιδίως ἀπὸ τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τοῦ Ἰωγος ἀρχεται ἡ παράκρη τῆς τέχνης. Τοὺς δραματοποιούς διεδέχθησαν οἱ διασκευασταί, καὶ οἱ διάσημοι ὑποκριταί, οἱ ἦσαν ὁ Τιμόθεος, ὁ Θεόδωρος, ὁ Αἰγινήτης Πῶλος. Εἰ καὶ ἡ ποίησις ἐν Ἑλλάδι εἰ-

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 1 Φεβρουαρίου 1880.

χεν εκπνεύσει σχεδόν, τὰ θέατρα, οὐχ ἤτιον ἐπολλαπλασιαζόντα καὶ διέτρεχον τὰς πόλεις αὐτῆς ἔξοχοι ἀληθῶς ὑποκριταί, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀντώνιος προσεκάλει αὐτοὺς ὅπως φανῇ ἀρεστότερος εἰς τὴν βασιλισσάν τῆς Κύπρου, ἢ ὅτε ὁ Νέρων, ἀφοῦ ἐδείχθη κένιστος ἡγεμὼν καὶ ἔτι χείρων ὡς ποιητῆς καὶ κιθαρωδός, ζηλώσας ἐν Ἑλλάδι τὴν δόξαν τῶν ὑποκριτῶν, διέτρεχε τὰς ἐλληνίδας πόλεις ὑποκρινόμενος ἀλληλοδιαδόχως τὸν Οἰδίποδα, τὸν Κρέοντα, ἢ τὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸν μητροκτόνον Ὀρέστην.

Ἡ κωμωδία τοῦ Σουσαρίωνος ἐξωρίσθη εἰς τὴν Σικελίαν, διότι αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἦσαν ἀκόμῃ δημοκρατούμεναι καὶ ἡ ἀχαλίνωτος σάτυρα τῆς Μεγαρικῆς κωμωδίας δὲν ἠδύνατο νὰ ῥιζοβολήσῃ ἐνταῦθα. Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν της εἰς Ἀθήνας ἡ κωμωδία παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς φάσεις, τὰς ὁποίας διακρίνουσιν οἱ μεταγενέστεροι εἰς ἀρχαίαν, μέσην καὶ νέαν, ἐκάστη δὲ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει ἐν μέγα ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἷον τοῦ Κρατίνου, τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Μενάνδρου. Ἐξ Ἑλλάδος, ὡς ἡ καλλιτεχνία καὶ τὰ γράμματα, μετεφυτεύθη καὶ τὸ δράμα εἰς τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ὁ Ῥωμαῖκός λαός, συνειθισμένος νὰ τέρπηται εἰς μάχας μόνον, ἐδέχθη μὲν ἀλλὰ καὶ δὲν ἐζήτησε νὰ πολιτογραφήσῃ τὸ δράμα. Τὰ ψυχρὰ φιλοσοφήματα τοῦ Σενέκα ὀνομάζονται ἀλλὰ πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ᾔνε δράματα. Μόνον δὲ ἡ κωμωδία τοῦ Μενάνδρου ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ μιμητὰς τοὺς δύο ὀνομαστοὺς κωμωδοποιούς τὸν Πλάυτον καὶ τὸν Τερέντιον. Τὸ δράμα λοιπὸν δὲν ὑδοκίμησεν ἐν Ῥώμῃ. Ἀντὶ τῆς τραγωδίας ἤρresκοντο μᾶλλον εἰς τὰς θηριομαχίας ἐν τοῖς κίρκαις καὶ τῷ ἀμφιθεάτρῳ καὶ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα θεάματα, εἰς τοὺς μηχανισμοὺς τῶν ὁποίων ὑπερέβησαν ἀληθῶς τοὺς Ἕλληνας.

Ἐπιγράμματά τινα τοῦ Martialis ὑπὸ τὸν τίτλον τὰ θεάματα ἢ τὸ ἀμφιθέατρον τοῦ Καίσαρος παρέχουσιν ἡμῖν πληροφορίας τινὰς περὶ τῶν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου θεαμάτων, τὰ ὅποια ἀληθῶς κινῶσι τὸν θαυμασμόν, ἐὰν ἀναλογισθῇ τις πόσον ἀτελεῖς ἦσαν τότε οἱ μηχανισμοὶ τῆς Σκηνῆς. Οὕτω μετὰ τοὺς γνωστοὺς ἀγῶνας τῶν θηρίων, οὗς ὑπαινίσσεται ἀπὸ τοῦ Ε' καὶ ἐφεξῆς καὶ τῶν ξιφομάχων περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῷ ΙΘ', ἐν τῷ Κ' περιγράφει θέαμα τι ἀληθῶς καινοφανές διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' ὃ ὤφθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Ὀρφεὺς ἐξημερόνων τὰ θηρία καὶ κρούων τὴν λύραν τοῦ ἐκίνει τὰ δένδρα καὶ τοὺς λίθους. Ἡ σκηνὴ αὕτη ὑπενθυμίζει τὰς πρῶτας ἀλληγορικὰς εἰκόνας τῶν χριστιανικῶν χρόνων, ὅπου ὑπὸ παρομοίαν τινὰ γραφὴν ὑπαινίσσαντο τὸν Σωτῆρα. Ὁ αὐτὸς περιγράφει ἔπειτα ἐν τῷ ΚΓ' ναυμαχίαν τινὰ γενομένην ἐν αὐτῷ τῷ ἀμφιθεάτρῳ πληρουμένης ὕδατος τῆς κονίστρας, καὶ ἱστορεῖ τὰς λυσιπλοκάμους νηρηίδας, αἵτινες ἐφάρησαν νηχόμεναι ἐν τῷ ὕδατι.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ προσφιλέα θεάματα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ· ἀλλ' ἰδίως οἱ gladiatores καὶ αἱ θηριομαχίαι· διότι ἤθελε νὰ βλέπῃ χυνόμενον αἷμα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες καὶ αὐτοὺς τοὺς καθ' ὑπόκρισιν φόνους

τῶν τῆς τραγωδίας ἡρώων, ἐὰν ᾔσαν φρικώδεις, ἀπέφευγον νὰ παραστήσωσιν ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ εἰσήρχετο ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ ἵνα διηγηθῇ τὰ ἐν τῇ βῆθει τελούμενα.

II

Οἱ Ῥωμαῖοι ὑποτάξαντες τὴν Γαλατίαν ἔφερον μεθ' ἐαυτῶν εἰς τὰς κατακτηθείσας πόλεις καὶ τοὺς ξιφομάχους τῆς Ῥώμης, τὰς ταυρομαχίας καὶ τὰ ἄλλα ὁμοῦ σκηνικὰ παίγνια. Ἀλλ' ἡ ἀφέλεια ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ ἀγριότης ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀρχαίων τῆς Ῥώμης παρεκτάσεων ἀντεμάχοντο πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῶν χριστιανικῶν ἡθῶν καὶ ἐνωρὶς αἱ κατὰ τόπους Σύνοδοι ἀπεσκοράκισαν τὰ ἄσεμνα ἐλεῖνα θεάματα τῶν χρόνων τῆς Ῥωμαϊκῆς καταπτώσεως. Ὅταν δὲ περὶ τὰ μέσκα τῆς Σ' ἐκατονταετηρίδος ὁ Χίλπεριχος ἐπανίδρυσεν ἐν μέσῳ τῶν Παρισίων τὸν κίρκον, τοὺς λέοντας ἀνεπλήρωσαν κύνες σοφοὶ καὶ τοὺς ξιφομάχους ὀρχηστρίδες. Τελευταῖα λείψανκ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἵπποδρόμων διετηρήθησαν αἱ ταυρομαχίαι. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀφορισθέντα ὑπὸ τοῦ κλήρου, ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὰ θέατρα καὶ οἱ ἵπποδρομοὶ ἐκλείσθησαν καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ζ' αἰῶνος δὲν ἀπαντῶσι πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τὰ Ῥωμαϊκὰ θέατρα ἀντεκατέστησαν βραδύτερον πλάνητές τινες θίασοι, οἵτινες διετήρουν ἀκόμη τὸ Ῥωμαϊκὸν ὄνομα *Histriones* ἢ ᾔσαν ῥαψῳδοὶ μόνον καὶ ἔφερον τὸ ὄνομα *cantores, jocalatores*. Οὗτοι ἤρχοντο εἰς τὰς ἀγορὰς καὶ πανηγύρεις τῶν πόλεων ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἄνευ σκηνῆς ἀκολουθούμενοι ὑπὸ μίμων καὶ μουσικῶν νὰ ἱστορήσωσιν ἐκάστοτε τὸν βίον τοῦ πολιούχου ἀγίου, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο ἡ πανήγυρις.

Ὁ κλῆρος μεταλλάζεις τότε πολιτεῖαν ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τοῦ πλάνητας τούτους ὑπακριτᾶς, ἀνεδέχθη νὰ συντάσῃ αὐτὸς τοὺς ὕμνους των καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων καὶ ἐδημιούργησεν οὕτω τὰ γνωστὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ θεάτρου μυστήρια καὶ θαύματα, τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν αἱ ἠθικολογίαι καὶ αἱ σάτυραι. Αἱ παραστάσεις ἤρχισαν οὕτω ἐν τῇ ἀγορᾷ τὸ πρῶτον καὶ ἐκεῖθεν ἐπανελήφθησαν ἔπειτα συστηματικώτερον ἐντὸς τῶν ναῶν, ὅπου οἱ ὑποκριταὶ ὑποκρινόμενοι τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἁγίους ἢ τοὺς μάρτυρας τῆς Ἐκκλησίας ἐνεδύοντο τὰς στολὰς τῶν ἱερέων καὶ ἐπισκόπων, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ μεταλλάξωσι χαρακτῆρα καὶ ὕφος. Ἡ σκηνὴ μετετέθη ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς εἰς τοὺς ναοὺς, ἐλάλουν τὴν λατινικὴν ἐὰν θέλετε, ἀλλ' οἱ ἀστεῖσμοι καὶ τὰ σκώμματα δὲν ἔλειψαν διὰ τοῦτο.

Ὅτι ὁ κλῆρος δὲν ἐσκόπει τὸ παράπαν νὰ μετατρέψῃ τοὺς ναοὺς εἰς θέατρα τοῦτο εἶναι ἀληθές. Εἶναι ὁμοῦς ἐπίσης ἀληθές ὅτι λεληθότως περιῆλθεν εἰς τοῦτο θελήσας νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν δι' ἐξωτερικῶν τινων παραστάσεων τὴν ἱστορίαν τῶν ἁγίων καὶ τὰς παρεδόσεις τῆς

Γραφής. Ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη παράστασις ἔλαβε ζωηρότερον χαρακτηῖρα ὅτε οἱ ἱερεῖς κατὰ τὰς ἐορτὰς αἵτινες ἐκαλοῦντο *harbatorie* ἤρχισαν νὰ ψάλλωσι καὶ νὰ χωρεύωσιν ἐντὸς τῶν νυκτῶν, μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τοῦτο κατήρχοντο οὕτω πολλάκις ἐν σταλῇ μέχρι τῆς ἀγορᾶς καὶ περιήρχοντο τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἐν ἀλλαλαγμοῖς καὶ ὀργάνοις ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τοῦ πλήθους.

Τὰ μυστήρια ἦσαν εἰλημμένα ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης. Κατ' ἀρχὰς ἐγράφοντο λατινιστί. Μετὰ ταῦτα οἱ διάλογοι καὶ ἰδίως αἱ κωμικαὶ σκηναί, διότι ὡς συνέβαινεν εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι Διονύσια, τὰ μυστήρια ταῦτα ἦσαν κρᾶμα τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ἐγράφοντο ἀναμίξ με λατινικὰς λέξεις καὶ με λέξεις τῆς κοινῆς διαλέκτου.

Κατὰ τὴν Viollet le Due, ὅστις συνήθροισεν εἰς ἓν τὰ περιωζόμενα τοιαῦτα μυστήρια ἐν γένει καὶ κατέταξεν αὐτὰ προτάξας σπουδαιοτάτην ἐπ' αὐτῶν μελέτην, οἱ ἱερεῖς ἠθέλησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν ὑπὲρ τῆς θρησκείας τὴν πρὸς τὰ θεάματα ἀκατάσχετον κλίσιν τοῦ λαοῦ καὶ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον βλέπομεν εἰσχυρόμενος εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τοιαύτας τινὰς παρεστάσεις μᾶλλον πρὸς τέρψιν ἢ διδασκαλίαν. Εἰς ταῦτα ὀφείλεται ἡ ἀρχὴ τῶν ποικίλων ἐπιστολῶν καὶ θαυμάτων. Αἱ *Epistolae farsitae* ἦσαν ἄσματά τινα ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὰ πάθη τοῦ ἁγίου Στεφάνου, γεγραμμένα κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς λατινικὴν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον. Ἀρχοῦνται δὲ ταῦτα ἀπὸ τοῦ XI αἰῶνος. Τὰ Μυστήρια ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον λατινικὰ πλην τοῦ μυστηρίου τῶν σοφῶν καὶ ἀνοήτων Παρθένων εὐθα τοὺς λατινικοὺς στίχους διαδέχοντο ἄλλοι εἰς γλώσσαν Προβηγκιανὴν καὶ ἄλλοι εἰς καθαρωτέραν γαλλικὴν. Τὰ μυστήρια ἦσαν μᾶλλον παράφρασις τῆς Γραφῆς καὶ τῶν παρεδόσεων ἐν εἴδει διαλόγου, περιέχον κατ' ἀρχὰς ὠρισμένην πρᾶξιν, τὴν ἐνσάρκωσιν ἢ τὴν ἀνάστασιν, εἶτα ἐγένοντο πολυπλοκώτερα καὶ ἐκτενῆ. Τινὰ τούτων συνέκειντο ἐξ 80,000 στίχων καὶ ἡ παράστασις αὐτῶν διήρκει ἐπὶ ἡμέρας πολλάς. Συντομώτερά ἦσαν τὰ *miracles* τὰ ὅποια περιέχον τὰ μυστήρια τῶν ἁγίων. Ὁ κληρὸς δὲν διατήρησε μέχρι τέλους τὸ προνόμιον τῆς συνθέσεως αὐτῶν· οὔτε ὁ ναὸς ἦτο ἡ μόνη σκηνή. Ἐξεκίνησαν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐκεῖ πάλιν ἐπανῆλθαν. Ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διδάσκουσι λαῖκοι εἰς τὰς δημοσίας πλατείας. Ἡ ἐπικράτης τῆς δημώδους γλώσσης χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Ἡδὴ αἱ παρεστάσεις τελοῦνται ἔξωθεν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Εἰς ἀναγνώστης—καὶ τοῦτο ἀναπληροῦ τὸν πρόλογον τοῦ Εὐριπίδου—πρὸ ἐκάστης σκηνῆς ἀναγινώσκει τῆς Γραφῆς τὸ μέρος ἐξ οὗ αὕτη ἐλήφθη. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ὅστις ἐχρησίμευε μόνον ἵνα ἐπιβεβαιώσῃ διὰ τῆς ἀναγνώσεως ὅτι δὲν παρεβιάσθησαν αἱ Γραφαί, ἐκλείπει μετ' ὀλίγον, καὶ τὰ μυστήρια ἀποτελοῦσιν αὐτοτελὲς τι ἄλλ' ἀπέραντον δράμα, οὗτινος ἀρχὴ ἦν—κατὰ τὸν Paul Albert—ἡ δημιουργία καὶ τέλος ἡ ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος. Ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα, οἱ Μάγοι καὶ ὁ Ἡρώδης, ἡ σφαγὴ τῶν νηπίων καὶ ἡ ἀποτομή τοῦ Προδρόμου καὶ κατὰ πρῶτον

λόγον τὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ καὶ αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων ἦσαν ὁ μῦθος τῶν δραμάτων τούτων.

Ἐν Γερμανίᾳ τὸ δράμα ἤρχισε τὸν ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνα μετὰ τὰ ρωμαντικά καὶ ἡρωϊκὰ ποιήματα, μετὰ τὰ Niebelungen καὶ τοὺς Minnesinger, τοὺς πλάνητας τούτους βάρδους, ὃν ὕπατος ὑπῆρξεν ὁ Ἑρρίκος Βέλδερ, ὁ ποιητὴς τῆς Γερμανικῆς Αἰνείδος. Ὁ Bossart ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Γερμανικῆς φιλολογίας κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀναφέρει τὰ ἐν Φραγκφούρτῃ τελούμενα μυστήρια τῶν Παθῶν ὅπου 267 πρόσωπα ἐφκίνοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Ἡ Ἰταλικὴ κωμωδία ὀφείλει ἐπίσης τὴν γένεσιν τῆς εἰς τὰς ἰδίᾳ ἐν ἐκάστη πόλει τελουμένης πανηγύρεως, εἰς τὰς μετεμφίσεις τῶν ἀπόκρως, εἰς τοὺς γελωτοποιοὺς τῆς ἀγορᾶς. Ὁ Ἰταλὸς, φιλόγελως ἐκ φύσεως, ἤθελεν ἐφεύρει τὴν κωμωδίαν ἐὰν δὲν ὑπῆρχε πρὸ αὐτοῦ, ἀνέπτυξεν ὁμῶς αὐτὴν καὶ ἐυσυστηματοποίησεν, ἐὰν μὴ ἐδημιούργησε, τὸν παντόμιμον καὶ τὴν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ αὐτοσχέδιον κωμωδίαν, ἥτις ἐπὶ ἔτη μικρὰ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Ἰταλίαν. Ὁ κλῆρος οὐδέποτε ἐσκέφθη ἐνταῦθα νὰ παρακωλύσῃ τὰ θεάματα ταῦτα, αἱ δὲ κατὰ πόλεις Ἀκαδημῖαι ἐσπευταν νὰ πολιτογραφήσωσι τοὺς διασημοτέρους κωμωδοποιούς.

Ἡ Ἰταλικὴ κωμωδία διακρίνεται εἰς δύο διακεκριμένα γένη· τὴν γραπτὴν, εἰς ἔμμετρον ἢ πεζὸν λόγον καὶ τὴν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ αὐτοσχέδιον—*commedia sostenuta*—*commedia dell' arte*. Ἡ πρώτη κυρίως ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς διὰ τοῦ Ἀριστοῦ Μικιαδέλη, διὰ τοῦ Ἀρετίνου καὶ τοῦ Φραγκίσκου Ἀμβρα. Ἡ αὐτοσχέδιος ὑπῆρχεν ἀναμφισβότως ἀπὸ πολλῶν αἰώνων ἐν Ἰταλίᾳ. Πρῶτοι αὐτῆς εὐρέται νομίζοντες οἱ Ἀττελάνοι. Τοὺς κυριωτέρους τύπους αὐτῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς ἐφ' ὕγρας τῆς Πομπηίας ζωγραφίας. Ἡ κωμωδία αὕτη πολλὰς καὶ ποικίλας ὑφίσταται μεταμορφώσεις μέχρι τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνος, ὁπότε κατὰρπίπτουσα τὴν γραπτὴν κηρύσσεται αὕτη βασιλὶς τῆς σκηνῆς, διότι αὕτη εἶναι ἡ μᾶλλον δημοτικὴ, ἀφαρπάζουσα τὴν φαντασίαν τῶν λαῶν διὰ τῆς ζωηροτέρας παραστάσεως, καὶ δημιουργεῖ ἰδίους καὶ ὠρισμένους χαρακτῆρας, οἵτινες μετ' ὀλίγον γίνονται κοινοὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἐσπερίαν καὶ ἐν τούτοις ἀναμένουσιν ἀναλλοίωτοι. Ἐκάστη πόλις εἰς κατάρτισμόν τῆς κωμωδίας ταύτης συνεισφέρει τοὺς ἰδίους τύπους. Ἡ Βωλωνία, ἑδρα Πανεπιστημίου, παρέχει τὸν δόκτορά της ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀλτζανείᾳ καὶ τῇ σχολαστικότητι. Ἀληθῶς, ὡς λέγει ὁ Louis Moland, τύποι τοιοῦτοι δὲν ἔλειπον καθ' ἡν ἐποχὴν ὁ ἔρως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ γράμματα ἤρχισε νὰ μεταβάλληται εἰς μανίαν, καθ' ἡν ἐποχὴν ὁ δυστυχὴς Τιμόθεος, ἀπώλεσας τὸ στοίχημα, τὸ ὁποῖον εἶχε μετὰ τοῦ Φιλέλφου περὶ μιᾶς συλλογῆς ἐὰν ἦνε μακρὰ ἢ βραχεῖα ἠναγκάσθη νὰ ζυρίσῃ τὸν πώγωνά του καὶ νὰ ἀποθάνῃ ἔπειτα ὑπὸ τῆς θλίψεως οὐχὶ τόσο διότι ἀπώλεσε τὴν γενειάδα, ὅσον διότι δὲν ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη του. Ἡ ἐμπορικὴ Ἑνετία ἐγελοιογράφει ἀφ' ἑτέρου τὸν φιλόδοξον

ἀλλὰ καὶ φιλόργυρον ἔμπορόν της τὸν *messer Pantalon*. Καὶ ὅταν οἱ Ἰσπανοὶ εἶχον πλημμυρίσει τὰς Ἰταλικὰς πόλεις, ὑπὸ τὸ δημοτικὸν ὄνομα τοῦ Καπιτάν βλέπομεν ἀναβιοῦντα τὸν *Miles gloriosus* τοῦ Πλάτου. Ἡ Νεάπολις ἔδωκε βραδύτερον ἓνα τῶν δημοτικωτέρων τύπων τῆς αὐτοσχεδίου κωμωδίας τὸν *Pulcinella*, ἀπόγονον ἴσως τοῦ *minnis albus* τῶν Ἀτελλάνων ἢ τοῦ *Maceus* τῶν Καμπανῶν. Πατρὶς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ *Acerre* τῆς Καμπανίας. Ἦτο ἀπλοῦς χωρικός καὶ ἐκζητεῖτο *Puccio d'Aniello*, τὸν ὅποιον διερχόμενοι οἱ ἠθοποιοὶ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ τόσον διὰ τὴν ἀστείαν μορφήν του ὅσον καὶ διὰ τὸ πνεῦμά του εὐρόντες ἄξιον ἐταῖρον συμπαρέλαβον μεθ' ἐκυτῶν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ θάνατον διέμεινεν εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς σκηνῆς διαδόχους ὡς κληρονομία μετασχηματισθὲν εἰς *Pulcinella*. Δύο ἄλλαι πόλεις τῆς Ἰταλίας ἡ *Bergame* καὶ ἡ *Bisceglia* ἔδωκαν τοὺς τύπους τῶν πκνούργων ἢ ἀφελῶν ὑπηρετῶν τοῦ Πιερώτου, τοῦ Ἀρλεκίνου, οἵτινες γενικῶς ἐκκλοῦντο *Zanni*.

Ἔζη ποτὲ ἐν Βεργάμῃ — λέγει ἡ παράδοσις — παιδίον τι διακρινόμενον διὰ τὴν πρόωρον αὐτοῦ εὐφυΐαν, ἐκζητεῖτο δὲ Ἀρλεκίνος. Συνήθεια ἐπεκράτει κατὰ τὰς ἐορτάς τῶν ἀπόκριων νὰ προσφέρωσιν οἱ γονεῖς εἰς τὰ τέκνα των ἐν νέον ἔνδυμα. Οἱ μαθηταὶ ἀνέμενον ἀνυπομόνως τὴν ἡμέραν ταύτην. Τὴν χρώματος θὰ ἦνε τὸ ἔνδυμά σου; ἡρώτα ὁ εἰς πᾶς τὸν ἕτερον. — Καὶ τὸ ἰδικόν σου Ἀρλεκίνε; — Ἐγὼ, ἀπεκρίθη μερψιμοιῶν ὁ παῖς, ἐγὼ δὲν θὰ ἔχω νέον ἔνδυμα· οἱ γονεῖς μου εἶναι πτωχοί. — Τὰ παιδιά συγκινηθέντα ἀπεφάσισαν νὰ προσφέρωσιν ἕκαστον εἰς αὐτὸν ἐν τεμάχιον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ του. Ὅταν συνήχθησαν τὰ τεμάχια ταῦτα, τότε εἶδον ὅτι δὲν ἐσκέφθησαν καλῶς, διότι ἦσαν διαφόρων χρωμάτων. Ὁ μικρὸς ὁμῶς Ἀρλεκίνος ἔγραψεν ἐπιμελῶς ταῦτα εὐχαριστῶν τοὺς συντρόφους του καὶ ἐπιθείς τὴν προσωπίδα του καὶ ἀναρτήσας κατὰ τὴν συνήθειαν ὀπισθεν τὴν οὐρὰν τοῦ λαγῶς, ἐξῆλθεν εἰς τὰς ὁδοὺς χορεύων καὶ σατυρίζων τοὺς ἐντυγχάνοντας.

Εἰς ἀνάμνησιν ἐπαναλαμβάνετο ἕκτοτε κατ' ἔτος ὅ,τι κατ' ἀνάγκην ἐγένετο ποτὲ καὶ ὁ τύπος τῆς στολῆς ταύτης παρέμεινεν ὡς διακριτικὸν γνῶρισμα τῶν μετέπειτα Ἀρλεκίνων.

Ἄγνοῦ ἂν ἡ λέξις αὕτη ἔχῃ σχέσιν τινὰ μὲ τὸ *Erlenkœning* τῶν Γερμανῶν ἢ τὸ *Hœllenkind* — τέκνον τοῦ Ἄδου. Ἴσως πλεῖστον συγγενεῖται πρὸς τὸ τῶν Ἰταλῶν *lechino*, τὸ ὅποιον σημαίνει τὸν κοιλιόδουλον, διότι ἐν Ἰταλίᾳ τοῦλάχιστον ὁ Ἀρλεκίνος διεκρίνετο ἐπὶ πολυφαγίᾳ ἢ καὶ πρὸς τὸν *Allichino*, τὸν ἄνθρωπον τοῦ διαβόλου. Ἄλλοι τινὲς διατείνονται ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅτε ἐπὶ Ἑρρίκου Γ' ἦλθον ὑποκριταὶ ἐξ Ἰταλίας καὶ εἰς αὐτῶν κατάρκησεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ *Harlay*, κατὰ δὲ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθιμον ὑπὸ τῶν συντρόφων του ἐπιονομάσθη μικρὸς Ἀρλαὶ ἢ Ἀρλεκίνος. Αὐτὸς ὁ Ἀρλεκίνος εἰς τινὰ τῶν κωμωδιῶν του, τίς οἶδεν ὑπὸ τίνος σχολαστικοῦ μαιθῶν τοῦτο, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ὄνομά του παράγεται ἀπὸ τὸ *ar! ar! le chin*

καὶ ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰς ἱστορικὸν τι γεγονὸς τῆς οἰκογενείας του. Ὁ πατήρ του καταδιωκόμενος διὰ τινος κλοπῆς ἔθεσεν ἐπὶ τοῦ ὄνου του τὰ πράγματα τοῦ καὶ ἔφευγε μετὰ τοῦ υἱοῦ του μακρὰν τῆς πόλεως. Καθ' ὁδὸν ἤκούθη αὐτὸν ἄνθρωπός τις. Ὁ πατήρ ἐπιστρέψας καὶ ἰδὼν ὅτι οὗτος ἐκρύβη ἐφοβήθη, καὶ ἤρχισε νὰ τύπῃ τὸν ὄνον του βοῶν *ar! ar!* ἐμπρός! ἐμπρός! *Le chen (se messe chin)* ἐκρύβη ἐκεῖ! Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εἶδεν ὅτι ἤπατατο καὶ ὅτ' ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος δὲν κατεδίωκεν αὐτὸν καὶ φθάσας εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἐβάδιζεν, εἰς ἀνάμνησιν ἐβάπτισε τὸν υἱὸν του Ἀρλεκίνον.

Τινὲς τῶν συγγραφέων ἀνευρίσκουσι τοὺς προγόνους τοῦ Ἀρλεκίνου εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Ἕλλην γελωτοποιὸς, ἐνδεδυμένος ὡς σάτυρος ἔνδυμα ἐκ δορᾶς μὲ τὸ μαστίγιον εἰς τὰς χεῖρας, τὴν ὑπομέλαιναν προσωπίδα καὶ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς πιλίσκον, ὑπῆρξε βεβαίως ὁ πρῶτος τύπος τοῦ Ἀρλεκίνου. Ἐν Ῥώμῃ ἐκαλεῖτο *Maccus* καὶ ὁ Κικέρων αὐτὸς ἐθαύμαζε τὴν τέχνην τῶν γελοτοποιῶν τούτων. Ἐπειτα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Sannio* βλέπομεν αὐτὸν ἀνερχόμενον εἰς τὴν σκηνὴν μὲ κεχρισμένον τὸ πρόσωτον, τὴν κεφαλὴν φιλὴν, καὶ ἔνδυμα ἐκ ποικιλοχρόων τεμαχίων. Οὕτω εἰκονίζεται εἰς ἀγγεῖά τινος τῆς Πομπηίας.

Ἡ νέα λοιπὸν Ἰταλία δὲν εἶχε νὰ ζητήσῃ ἀλλαχοῦ τὸν τύπον τοῦ Ἀρλεκίνου. Ὁ Ἀρλεκίνος ἐτελειοποιήθη ἰδίως μεταναστεύσας ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ΙΒ' καὶ ΙΣ' αἰῶνα, ὅπου ἔφερε πάντοτε τὴν ἐκ τεμαχίων ποικιλοχρόων ἀπαρτιζομένην στολὴν του, ἐπὶ τοῦ προσώπου τὴν μέχρι μόνον τῶν χειλέων κατερχομένην μελανὴν προσωπίδα του, τὴν ὁποῖαν συμπληροῖ ἡ ἐπὶ τοῦ λαίμου πρόσθετος γενειάς, ζώνην εἰς τὴν ὀφρὺν, ἐμβάδας ἀνοικτάς ἐμπροσθεν τὰς ὁποίας καλύπτει ἡ προχύνουσα περισκελὶς καὶ ὑπὸ μάλης ἀντὶ παντός ὅπλου, ξύλινον ξίφος, τὸ ὁποῖον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύει εἰς τοὺς ἀλλοὺς ὁσάκις ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ ἢ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ὡς ὅπλον ἀμύνης ἢ προσβολῆς.

Κυρίως ἐνδιαικφέρει ἡμᾶς νὰ παρακολουθήσωμεν τοὺς Ἰταλοὺς ὑποκριτὰς εἰς Γαλλίαν καθ' ἣν ἐποχὴν Ἑρρίκος ὁ Γ', τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν νύκτα τοῦ ἀγ. Βαρθολομαίου καὶ κατὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν διαφόρων τάξεων ἐν Blois προσεκάλεσεν ἐκ τῆς Ἰταλίας τὸν διασημότερον θίασον τῆς αὐτοσχεδίου κωμωδίας τοὺς *Gelosì*. Ἰταλικοὶ θίασοι εἶχον διαβῆ τὰς Ἀλπεὶς ἀπὸ τοῦ 1570 ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γανάσσα καὶ ἡ Αἰκατερίνη τῶν Μεδίκων ἠθέλησε νὰ ἐγκληματίσῃ ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς πατρίδι τὰς διασκεδάσεις τῆς Ἰταλίας. Ἀλλ' οἱ πρῶτοι ὀνομαστοὶ ὑποκριταί, οἵτινες ἦλθον εἰς τοὺς Παρισίους ἦσαν οἱ *Gelosì* ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Φλαμινίου Σκάλα τὸ 1576. Ἡ πρώτη ὑποδοχὴ δὲν ὑπῆρξεν ἀρκετὰ εὐχάριστος. Ἡ Γαλλία εὕρισκετο τότε εἰς ἐμφυλίους σπαρταγμοὺς, οἱ Οὐγενόττοι, οἵτινες ἦσαν κύριοι τῶν μεσημβρινῶν ἐπαρχιῶν συνέλαβον τοὺς προσκεκλημένους τοῦ Ἑρρίκου αἰχμαλώτους καὶ μόλις μετὰ κόπου, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ τὰς ἐξαγοράσῃ, κατώρθωσαν νὰ

φθάσωσιν εἰς τὸν τόπον τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης συνελεύσεως. Ἀγνωστον ἂν ἔγκαρδιωτέρως ἔτυχον ὑποδοχῆς παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν τάξεων. Αἱ γινόμεναι παραστάσεις ἐν αὐτῇ τῇ αἰθούρῃ τῶν συνεδριάσεων φαίνεται ὅτι ὀλίγον ἔτυχον νὰ δελεάσωσι τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς τρίτης τάξεως, τῆς ἀληθοῦς ταύτης τοῦ λαοῦ ἀντιπροσωπείας, ἥτις ἔθεσε τὸν φραγμὸν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς βασιλείας. Ὁ Ἑρρίκος ἠναγκάσθη νὰ διαλύσῃ τὴν συνέλευσιν, ἐπανερχόμενος δὲ εἰς Παρίσιους ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς Ἰταλοὺς ὑποκριτὰς, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ στήσωσι τὴν σκηνὴν τῶν εἰς τὸ μετὰ τοῦ Λούβρου συνεχόμενον ἀνάκτορον τοῦ Βουρβῶνος. Ἡ πρώτη αὐτῶν ἐναρκτήριος περὶστασις ἐγένετο τὴν 19 Μαΐου. Τοσαύτη δὲ συρροή ὑπῆρχε κατὰ τὸν Estoule, ὅση δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἂν οἱ τέσσαρες ἱεροκήρυκες τῶν Παρισίων συνήθριζον ὁμοῦ τοὺς πιστοὺς, ὅσοι παρευρίσκοντο ὁσάκις ἐδίδασκον. Τότε ἐξηγέρθησαν ἐναντίον αὐτῶν ἕτεροι ἐγγύριοι θίασοι, οἵτινες εἶχον τὸ προνόμιον νὰ διδάσκωσι μόνοι αὐτοὶ εἰς τὰς πόλεις τῶν Παρισίων καὶ τοῖς προαστείαις δραματικὰς παραστάσεις, τοὺς μίμους τῶν καὶ τὰ μυστήρια. Οἱ Gelosi παρουσίασαν τότε τὸ δικάταγμα τοῦ βασιλέως ἀλλὰ τὰ δικαστήρια ἠρνήθησαν ν' ἀναγνώρισωσι τὰ γράμματα ταῦτα καὶ μᾶλλον ὅτι ἔρχισαν καὶ ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον νὰ διδάσκωσι τὰ δράματά των ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς Ἰταλίαν, ἐνῶ μετὰξὺ ἄλλη τις τοιαύτη ἐταιρία ἐπεσκέφθη τοὺς Παρίσιους. Οἱ Gelosi ἐπανῆλθον τὸ 1588 κατὰ τὰς παραμονὰς πάλιν τῆς 6' ἐν Blois συνελεύσεως. Ἀλλὰ καὶ ἤδη ἡ τύχη ἐφάνη ἐπίσης δυσμενὴς εἰς αὐτούς.

Τὸ συνέδριον συνήλθε τὴν 16 Ὀκτωβρίου τοῦ 1588 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούρῃ τῶν μεγάρων τοῦ Blois. Ἀλλ' ὁ δούξ τῆς Γυίζης, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ τῶν Οὐγενόττων συνασπισμοῦ τῶν κληρικῶν, εἶχεν ἐξαγοράσει τὰς ψήφους τῶν πληρεξουσίων καὶ ἐζήτηι οὐδὲν ἥττον ἢ νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Ἑρρίκον νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου του καὶ νὰ κλεισθῇ εἰς μοναστήριον. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ δουκὸς κυρία τοῦ Μομπασιὲ ἔφερεν ἀνηρτημένον ἀπὸ τῆς ζώνης της χρυσοῦν ψαλίδιον, δι' οὗ ἔλεγεν ὅτι θὰ κόψῃ τὸ μοναχικὸν στέμμα τοῦ Ἑρρίκου. Ἀλλ' ἐν τῷ μετὰξὺ ὁ ἡγεμὼν εἶχεν ἐξυπνήσει ἐκ τοῦ ληθάργου καὶ ἐσκέπτετο καὶ οὗτος προλαβὼν νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ μέσου τὸν ἀκατάσλητον ἐκεῖνον ἐπαναστάτην. Τῇ 23 Ὀκτωβρίου ὁ δούξ προσεκλήθη εἰς ἰδιαιτέραν ἐν τοῖς ἀνακτόροις συνέντευξιν. Πολλοὶ τῷ εἶχον συμβουλεύσει νὰ προσέχῃ, ἀλλ' ὁ δούξ ἀπῆντα πάντοτε ὅτι δὲν θὰ τολμήσωσι νὰ θέσωσι χεῖρα ἐπ' αὐτοῦ. Μόλις εἰσῆλθεν εἰς τὴν αἰθούσαν ἀνῆγγειλαν εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ βασιλεὺς τὸν ἀναμένει εἰς τὸ ἰδιαιτέραν του γραφεῖον, ἐνῶ δὲ διήρχετο διὰ τινὸς στενοῦ διαδρόμου ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ οἱ κεκρομμένοι δολοφόνοι. Ὅτε ὁ Ἑρρίκος ἔμαθεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐτελείωσεν ἔσπευσε πλησίον τῆς Αἰκατερίνης τῶν Μεδίκων. — Ὁ βασιλεὺς τῶν Παρισίων δὲν ὑπάρχει πλέον — εἶπεν — ὁ βασιλεὺς εἶμαι ἐγὼ τώρα! — Εἶθε — ἀπῆντησεν ἐκείνη — ὁ φόνος οὗτος νὰ μὴ σε καταστήσῃ

βασιλέα ἄνευ πρωτεύουσας. Τὸ πρᾶγμα ἐκόπη καλὰ ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ ῥκρῇ καλὰ!—Ἦσαν σοφοὶ οἱ λόγοι οὗτοι τῆς Αἰκατερίνης, διότι ἀληθῶς ἐκόπη καὶ δὲν ἐρράφη πλέον. Ὁ θάνατος τοῦ δουκὸς καὶ τοῦ Καρδινάλιου τῆς Γουίζης ἐξήγειραν τοὺς Παρισίους. Ἡ Σορβώννα ἐκήρυττε μηδὲν τὸν πρὸς τὸν Ἑρρίκον ὄρκον τῆς πίστεως. Ὁ θρόνος ἐκηρύσσετο κενός. Ἀπὸ τοῦ ἁμβωνοῦ ἀναγκραμμάτιζοντας τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμόνος Henri de Valois ἐκήρυττον ἐπίσης ὅτι ὁ κακὸς Ἡρώδης—*vilain Hérode*—δὲν εἶναι πλέον βασιλεὺς τῶν Γάλλων. Μάστιγν ἐζήτησε νὰ πολιορκήσῃ τοὺς Παρισίους μετὰ τῶν μισθοφόρων τοῦ ὁ Ἑρρίκος, δὲν ἔμελλε πλέον ἐν αὐτοῖς νὰ εἰσέλθῃ, καταδικασθεὶς νὰ βλέπῃ τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ πολυχνίου τοῦ ἀγίου Κλοταλδου, ἐκρηγνύμενος εἰς ματαΐας ἀπειλὰς, τὰς ὁποίας δὲν ἐπρόφθασε νὰ πραγματοποιήσῃ, διότι προλαβὼν τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου Κλαϊμὸν τῷ ἀφῆρσε τὴν ἐλπίδα. Ὁ βασιλεὺς δὲν ὑπῆρχε πλέον, ὁ λαὸς ἐπικνηγύριζε τὴν ἐλευθερίαν του.

Οἱ Gelosi δὲν περιέμεναν τὸν θάνατον τοῦ Ἑρρίκου, ἀμέσως μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ δουκὸς ἐγκατέλειπον τὴν Γαλλίαν. Ἐπικνηλθον δὲ μετὰ 12 ἔτη ὁπότε ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθητο Ἑρρίκος ὁ Δ' καὶ ἡ Μαρία τῶν Μεδίκων. Ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ θιάσου συμπληρωθέντος ἦτο πάλιν ὁ Φλαμίνιος Σκάλας. Τὸ πρόσωπον τοῦ Caritan ὑπεκρίνατο ἤδη ὁ Φορχκίεσκος Ἀδρεΐνης ἐκ Πισταΐας, ὅστις ὑπεκρίνατο ὡσαύτως καὶ τὸν Σικελὸν ἱατρὸν. Ἦτο ἀληθῶς ἐκτακτόν τι φαινόμενον ὁ Ἀδρεΐνης ὅστις ἐγίνωσκεν ὅλα τὰ ὄργανα καὶ ἐλάλει ἐκτὸς τῆς ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Τουρκικὴν, τὴν Ἰσπανικὴν καὶ Σλαβικὴν, ἀποτελῶν συγχρόνως μέρος τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Συλλόγου τῶν *srensierali*.

Ὁ ἀληθὴς κόσμος τῆς ἐταιρίας ταύτης ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Adreini Ἰσαβέλλα, ἥτις διέπραπεν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἀπὸ τοῦ 1578. Ἐθαυμάζετο πρὸ πάντων διὰ τὸ κάλλος τῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ τὰ ἄλλα προτερήματά τῆς καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀρετὴν, τῆς ὁποίας ἔπλεκον τὰ ἐγκώμια οἱ σύγχρονοι ἱστορικοί. Ἡ Ἰσαβέλλα ἦτο ποιήτρια, εἶχε συνθέσει διὰφορα ᾠδήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν βραδύτερον ἐν Μεδιολάνοις, καὶ εἰδυλλιακὸν τι ποίημα τὴν Μιρτίλλαν ἐκδοθὲν ἐν Βερώνῃ τὸ 1588. Τὴν Ἰσαβέλλαν ὡς λέγει ὁ Moland δύναται τις νὰ ἀνιχνεύῃ ὡς παρὰδειγμα τῆς ὑπολήψεως ἣν ἔχαιρον οἱ ὑποκριταὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν Ῥώμῃ ἡ εἰκὼν αὐτῆς ἐτέθη μετὰ τὸ ἐκείνης τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Τάσσου. Τίς βασιλίσσα ἤξιώθη τῆς τιμῆς ταύτης; Εὐχαριστοῦντο νὰ ἀναφέρωσιν εἰς αὐτὴν τοὺς στίχους τοῦ μηχανήματος Ὁρλάνδου, οὗς ὁ Ἀριστοφάνης τίθησιν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ δημιουργοῦ. — Θέλω ὥστε εἰς τὸ μέλλον ὅσαι θὰ φέρωσι τὸ ὄρατον ὄνομα τῆς Ἰσαβέλλας νὰ ἦναι ἐράτμια, ὠραῖα καὶ ὑπὸ τῶν χαρίτων πεπρωτισμέναι, ἀλλὰ καὶ ἐνάρετοι. Θέλω νὰ ᾄδωσι ᾄξαι νὰ φηῖσιν τὴν δόξαν τῶν ἐνδόξων συγγραφέων παρκαθήμεναι εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Ἑλικῶνος καὶ

ἐπὶ τῶν ὁρέων τούτων νὰ ἀντηχῇ πάντοτε τῆς Ἰσαβέλλας τὸ ὄνομα, τὸ ὄνομα τῆς Ἰσαβέλλας.

Per l' avvenir vo' che ciascuna ch'aggia
Il nome tuo, sia di sublime ingegno,
E sia bella, gentil cortese e saggia
E di vera onestade arrivi al segno;
Onde materia agli scrittori caggia
Di celebrare il nome inclito e degno
Talchè Parnaso, Pindo ed Eliconè
Sempre Isabella, Isabella risuone.

Ἐἰς τίνα ἄλλον δικαιότερον ἡδύναντά τις νὰ ἀναφέρῃ τὴν προφητείαν ταύτην ἢ εἰς τὴν Ἰσαβέλλαν Ἀνδρείνην, ἥτις κατέπληξεν οὐ μόνον τὴν Ἰταλίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Γαλλίαν αὐτὴν καὶ ἰδίως τοὺς Παρισίους, ἀφοῦ πρῶτον εἶχεν ἐλκύσει τὴν ἀγάπην τῆς Μαρίας τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ Ἡρρίκου Δ΄;

Οἱ δύο ζῆναι τῆς ἐταιρίας ἦσαν ὁ Pedrolino καὶ ὁ Ἀρλεκίνος, οὔτινος τὸ ἀληθές ὄνομα ἦτο Σίμων ἐκ Βολωνίας. Ὁ χαρακτήρ οὗτος κατὰ τὸν Μαρμοντέλ εἶναι κρᾶμα ἀμαθείας καὶ εὐφυίας, χάριτος καὶ ἀνοησίας, μέγα παιδίον μὲ στιγμᾶς φωτεινᾶς λογικοῦ καὶ εὐφυίας. Θερὰ πων πιστός, λαίμαργος, ὑπομονητικός, ἐρωτόληπτος ἐνίοτε, πάντοτε ὁμῶς ἐντὸς τῆς παγίδος εἴτε δι' ἑῷον λογαριασμόν εἴτε ὑπὲρ τοῦ κυρίου του ἐνεργεῖ—ἰδοὺ ὁ Ἀρλεκίνος.

Ταῦτα ἦσαν τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς commedia dell' arte.

Αἱ κωμωδίαὶ τὰς ὁποίας παρίστων δὲν ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου γεγραμμέναι. Τοῖς ἐδίδετο ἡ περίληψις μόνον τοῦ μύθου, οἱ δὲ ἡθοποιοὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἐκεῖ ἐπὶ τῆς σκηνῆς νὰ πλάσσωσι τοὺς διαλόγους. Τὴν συλλογὴν τῶν σχεδίων τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Φλαμίνιος Σκάλας ἐν Ἑνετίᾳ τὸ 1611. Τρία ὁλόκληρα ἔτη διέτριψεν ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἐταιρία αὕτη. Τὸ 1604 οἱ Gelosi ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἐστίας τῶν. Ἡ ἀναχώρησις τῶν ἐπλήρωσε πένθους ἀληθῶς τοὺς Παρισίους καὶ οἱ ποιηταὶ διὰ τῶν στίχων τῶν παρεκάλουν τὴν Ἰσαβέλλαν νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃ τὴν Γαλλίαν.

Divin esprit dont la France
Adorera l' excellance
Mille ans, après son trepas,
—Paris vaut bien l' Italie—
L' assistance te supplie
Que tu ne t' en ailles pas.

Ἀλλ' ἐκείνης τῆς ὁποίας τοσοῦτον ἐθρήνουν τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἀναχώρησιν ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ θρηνήσωσι πικρότερον τὸν θάνατον. Ἡ Ἰσαβέλλα δὲν ἐπρόφθασε νὰ διαβῇ πάλιν τὰς Ἀλπεῖς. Ἀπέθανεν ἐν Λουγδούνῳ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1604. Μετ' αὐτῆς δὲ συνετάφη καὶ τὸ θέατρον τῶν Gelosi, οὔτινες δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Τοὺς Gelosi διεδέχθησαν οἱ Fedeli ἕτερος θίασος, τοῦ ὁποίου ἡγεῖτο ὁ υἱὸς τῆς Ἰσαβέλλας Giovanni Battista An-

dreini. Ὁ Ἀνδρεΐνης οὗτος ὑπῆρξεν εἰς τῶν γονιμωτέρων δραματουργῶν. Ἐν ἑκ τῶν δραμάτων αὐτοῦ ὁ Ἀδάμ λέγουσι μάλιστα ὅτι ἐνέπνευσεν, εἰς τὸν Μίλτωνν τὸν ἀπωλεσθέντα παράδεισον.

Ἐπὶ Λουδοβίκου XIII καὶ τοῦ Richelieu πρόσωπά τινα τοῦ θιάσου τῶν Fedeli ἀποσπασθέντα ἦλθον μετὰ τὰ Beltrame εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἐπανελάθον μετὰ πλειοτέρας ἐπιτυχίας τὰς αὐτοσχεδίου των κωμωδίας. Ὁ Beltrame οὗτος καὶ ὁ Σκαπίνος ἦσαν οἱ ὀνομαστότεροι χαρακτῆρες. Κατόπιν ἐπὶ Μαζαρίνου οἱ θιάσοι οὗτοι ἐπολλεπλάσιάζθησαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐδημιουργήθησαν νέοι τύποι τῆς κωμωδίας τῆς αὐτοσχεδίου, οἷον ὁ Σκαρμούτσα καὶ ὁ Τριβελίνος ἢ ἡ Αὐρηλίη καὶ ὁ Ὀράτιος, τὰ συνήθη ὀνόματα τῶν ἐραστῶν.

Εἰς τοὺς τελευταίους τούτους τῆς Ἰταλικῆς κωμωδίας ἀντιπροσώπους ὀφείλει ὁ Μολιέρος τὰς πρῶτας αὐτοῦ ἐμπνεύσεις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι καὶ τὴν Ἰσπανικὴν κωμωδίαν ἐμίμήθη εἰς τινα τῶν ἔργων του ὁ Μολιέρος ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῶν Ἰταλῶν ἐδιδάχθη τὴν πλοκὴν καὶ τὰς περιπετείας τοῦ μύθου, ἐξ αὐτῶν ἐδανείσθη τοὺς πλείστους αὐτοῦ χαρακτῆρας.

Ἐκ τῶν ὑποκριθέντων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀρλεκίνου ὀνομαστότεροι ἦσαν ὁ Λοκατέλλης, ὁ Δομίνικος Βαγκονέλλης, ὁ Θωμασίνος καὶ ἰδίως ὁ Carlo Bertinaggio, ὁ γνωστός ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καρλίνου.

Πολλὰ καὶ ποικίλα ἀναφέρονται εὐφρολογίαι τῶν Ἀρλεκίνων, ὥς ἄλλοι μὲν εἰς τοῦτον, ἄλλοι δὲ εἰς ἐκεῖνον ἀποδίδουσιν. Ἡμέραν τινὰ ὁ Ἀρλεκίνος ἤθελε νὰ πωλήσῃ τὴν οἰκίαν του εἰς τὸν Κάσσανδρον, ἔρχεται δὲ πρὸς αὐτὸν φέρων ὑπὸ μάλης, ὡς ὁ ἀρχαῖος σχολαστικός, ὁγκῶδες τμήμα τοίχου ὡς δεῖγμα. — Ὁ Ἀρλεκίνος ἐπιτεῖ. Διαβόητης πλῆσιάζει πρὸς αὐτόν — Πόσους πατέρας ἔχεις Ἀρλεκίνε; — Ἐνὰ μόνον. — Καὶ διὰ τί ἓνα μόνον; — Εἶμαι πτωχός. Δὲν ἔχω τὰ μέγα νὰ ἔχω πλειοτέρους. — Ἀλλοτε ἀκούων τὸν κύριόν του κατηγοροῦντα τοὺς ἄνδρας. — Καὶ αἱ γυναῖκες κύριε; ἐρωτᾷ. . . . — Αἱ γυναῖκες, ἀπαντᾷ ὁ κύριός του, εἶναι χειρότεροι τῶν ἀνδρῶν. — Ὡστε διλαδὴ προσθέτει ὁ Ἀρλεκίνος, θὰ ἤμεθα τέλειοι ἐὰν δὲν εἴμεθα οὔτε ἄνδρες οὔτε γυναῖκες. Τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Καρλίνον.

Ὁ Ἀρλεκίνος καταδικάζεται εἰς θάνατον. Οἱ δικασταὶ ἐνθυμούμενοι τὰς παλαιὰς τοῦ ἐκδουλεύσει τῷ ἐπιτρέπουσι νὰ ἐκλέξῃ διὰ τίνος τρόπου θέλει ν' ἀποθάνῃ. Ὁ Ἀρλεκίνος σκέπτεται καὶ ἐκλέγει ν' ἀποθάνῃ ἀπὸ γηρατείας. Ἡμέραν τινὰ ὁ Κάσσανδρος παρεπνεῖτο ὅτι δὲν εἶχε τίτλον τινὰ εὐγενείας. Ὡ! λέγει ὁ Ἀρλεκίνος, ἐὰν ὁ Ἀδάμ ἐφρόντιζε ν' ἀγοράζῃ θέσιν τινὰ βασιλικοῦ γραμματέως ὅλοι θὰ ἤμεθα τώρα εὐγενεῖς. Ἀλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἤξευρον τὰ πάντα χωρὶς ποτε νὰ μάθωσι τι, τώρα μανθάνουσι τὰ πάντα καὶ δὲν ἤξευρου τίποτε.

Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐλάλουν ἀπὸ τῆς σκηνῆς οἱ ὑποκριταὶ οὗτοι ἦτο ἡ Ἰταλική. Τὸ 1716 ὁ Θωμασίνος ἐδίδασκεν ἀκόμη ἰταλιστὶ τὸν Ἀρλεκίνον

γελωτοποιούν τῆς αὐλῆς. Οἱ θιασῶται τῆς γαλλικῆς ποιήσεως ἐσύριζαν τὸν ὑποκριτὴν. Τὴν ἐπαύριον ὁ Ἀρλεκίνος ἐξῆλθεν εἰς τὴν σκηνὴν καὶ ἤρχισε νὰ λαλῇ τὴν ὑψηλὴν γλῶσσαν τῶν Ἀκαδημαϊκῶν. Οἱ συντηρητικοὶ ἐσύριζαν τὸν νεωτερισμὸν. Μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Θωμασῖνος διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ ἀμφοτέρους ἤρχισε νὰ λαλῇ ἐναλλάξ ἀμφοτέρως τὰς γλώσσας. Ἀμφότεροι αἱ φετρίαι ἤρχισαν τότε νὰ συρίττωσι καὶ νὰ θορυβῶσιν. Ὁ Θωμασῖνος ἀτάραχος ἐφάνη εἰς τὸ τέλος ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἤρχισε νὰ τοῖς διηγεῖται μετὰ πικτυομήμου ἐκφραστικωτάτου τὸν μῦθον ἐκεῖνον τοῦ Λαφονταίν (ὁ γεωργὸς, ὁ υἱὸς τοῦ καὶ ὁ ὄνος) ὅπου ἕκαστος τῶν συντυγχανόντων ἐγνωμοδότει ὁ μὲν ὅτι δίκαιον ἦτο ὁ πατήρ ὡς γέρων νὰ κάθῃται ἐπὶ τοῦ ὄνου, ὁ δὲ τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ, ἐφαρμόζων δὲ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐπιμύθιον οἱ μὲν — εἶπε — θέλουσι νὰ ὁμιλῶ γαλλιστί — οἱ ἄλλοι θέλουσι νὰ ὁμιλῶ ἰταλιστί, τίνα λοιπὸν νὰ ἀκούσω καὶ ἐγώ; — Τότε εἰς ἐκ τῶν θεατῶν ἐγερθεὶς ἀπὸ τῆς ἑδρας — Ὁμίλει, ὅπως θέλεις — εἶπε — θὰ ἦσαι πάντοτε ἀρεστός.

Ὁ Ἀρλεκίνος καὶ ἐν γένει ἡ αὐτοσχέδιος ἰταλικὴ κωμῳδία παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἀκόμη ἔτη ἐν Γαλλίᾳ.

Ὁ Μολιέρος πικνὸς ἄλλου πλειότερον ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς· ὅχι μόνον ὁ Σκαπῖνος καὶ ὁ Ἰπτάμενος ἱατρὸς ἀλλὰ καὶ ὁ Φιλάργυρος καὶ ὁ Ταρτοῦφος τοῦ ἔχουσιν ἐκεῖθεν τὴν ἔμπνευσίν των. Σκηναὶ τινες τοῦ Φιλάργυρου εἰσὶ κατ' ἀπομίμησιν τῆς κωμῳδίας «Αἱ ληστευθεῖσαι οἰκίαι» *Le case svaligiate* καὶ ὁ Ταρτοῦφος ἀπομίμησις τῆς κωμῳδίας τοῦ Ἀρετίνου *Lo ipocrito*. Περιττὸν νὰ εἴπω ποίαν ὑπέστησαν μεταμόρφωσιν καὶ τελειοποιήσιν οἱ χαρακτῆρες οὗτοι ὅποτεν τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο πνεῦμα ἀπεφάσισε νὰ τοὺς ἀναδιδάσῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἐπίσης δὲ ἐκ τῆς ἰταλικῆς κωμῳδίας ἀπεμιμήθη ὁ Ποκελῖνος καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Δὸν Ζουάν.

Κ. Γ. ΞΕΝΟΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΡΥΣΙΟΥ

(1706—1747).

Ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τέλους τοῦ δεκάτου ἐξδόμου αἰῶνος ἡ Σμύρνη εἶναι μὲν γνωστὴ δι' ἱστορικὰ τινα συμβάντα, ἀλλὰ μέγα σκότος ἐπικρατεῖ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ αὐτῆς ἱστορίᾳ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεώς της. Καὶ μόλις περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος ἤρξατο ποιῶσα τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἀνάκλησιν τῶν ἀπ' αἰῶνων ἐκλελοιπότεων ἐν αὐτῇ ἐλληνικῶν γραμμάτων, διὰ τῆς συστάσεως μικρῆς τινὸς σχο-